

УДК 347.73

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АНТИКОРУПЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Чернадчук Віктор Дмитрович,
д-р юрид. наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
та фінансового права ННІ права,
Сумський державний університет

Яковлєва Яна Сергіївна,
студентка II курсу ННІ права,
Сумський державний університет

У статті розглянуто питання обсягу та змісту поняття викладацької діяльності для застосування в антикорупційному законодавстві, що пов'язано із законодавчим введенням певних обмежень та дозволів для окремих категорій суб'єктів. Зроблена спроба розмежування поняття викладацької діяльності з іншими суміжними поняттями. Викладацька діяльність розглядається як вид освітньої та педагогічної діяльності, їх складова частина. Особливу увагу у статті приділено питанням участі у роботі державної екзаменаційної комісії інших осіб, які є суб'єктами антикорупційного законодавства, стосовно яких законодавчо встановлені обмеження щодо видів діяльності, окрім наукової, викладацької та творчої. Обґрунтовано доведено, що така участь підпадає під поняття викладацької діяльності і є її видом. Проведений аналіз законодавства про освіту дозволив виявити ознаки викладацької діяльності, до яких віднесено: професійність, здійснення на постійній основі або за сумісництвом, у встановлених законодавством формах (навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка та контрольні заходи) та в межах навчальної роботи.

Запропоновано авторське визначення поняття викладацької діяльності як професійної діяльності на постійній або тимчасовій основі в межах навчального процесу щодо надання знань та умінь, формування практичних навичок, контролю та оцінювання отриманих знань та навичок, що здійснюється у визначених законодавством формах організації освітнього процесу із застосуванням відповідних видів навчальної роботи. Викладацька діяльність представляє собою завершений цикл надання, формування та контролю знань, вмінь та навичок з метою досягнення певного результату навчання, яким є сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти. Саме тому, контрольні заходи (контроль знань у різних формах) є невід'ємною та завершальною складовою викладацької діяльності.

Ключові слова: антикорупційне законодавство, викладацька діяльність, державна екзаменаційна комісія, навчальна робота, навчальний процес, освіта, освітній процес, педагогічна діяльність.

Chernadchuk V. Dm., Yakovlieva Ya. S. On the Definition of the Concept of Teaching Activity in the Anticorruption Legislation of Ukraine. The article deals with the issue of the scope and content of the concept of teaching activity for application in anti-corruption legislation, which is

connected with the legislative introduction of certain restrictions and permits for certain categories of subjects. An attempt is made to delineate the concept of teaching activity with other related concepts. Teaching activity is considered as a kind of educational and pedagogical activity, their component part. Particular attention is paid to the issues of participation in the work of the State Examination Commission of other persons who are subjects of the anticorruption legislation, in respect of which legislation establishes restrictions on types of activities, except for scientific, teaching and creative. It is substantiated that such participation falls under the notion of teaching activity and is its kind. The analysis of the legislation on education made it possible to identify the characteristics of teaching activities, which include: professionalism, implementation on a permanent basis or part-time, in prescribed forms of legislation (training, independent work, practical training and control activities) and within the framework of educational work.

The author's definition of the concept of teaching activity as a professional activity on a permanent or temporary basis within the educational process in terms of providing knowledge and skills, formation of practical skills, control and evaluation of the acquired knowledge and skills, which is carried out in the forms determined by the legislation of educational process organization with the application of the appropriate types of educational work. Teaching activity is the complete cycle of providing, shaping and controlling knowledge, skills and abilities in order to achieve certain learning outcomes, which is a set of knowledge, skills, skills and other competences acquired by a person in the process of studying in a certain educational-professional, educational and scientific program, which can be identified, quantified and measured. That is why control measures (control of knowledge in various forms) are an integral and final component of teaching activity.

Keywords: anti-corruption legislation, teaching activity, state examination commission, educational work, educational process, education, educational process, pedagogical activity.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в Україні на шляху її становлення як правової демократичної держави, передбачають здійснення комплексного та системного реформування переважної більшості сфер суспільної діяльності. Адміністративно-правова реформа, як складова такого реформування має охоплювати усі явища цієї сфери і особливо ті, існування та реалізація яких супроводжується застосуванням певних обмежень прав та свобод людини в цілому, та окремих категорій суб'єктів, зокрема, що є стратегічним завданням. Однак, вже зараз, враховуючи потреби практики застосування окремих інститутів та підгалузей адміністративного законодавства, постає потреба вирішення тактичного завдання – внесення змін та доповнень до чинного законодавства, що має на меті його удосконалення. Це, насамперед, стосується антикорупційного законодавства в частині визначення окремих термінів і понять, оскільки деякі з них, наприклад – „викладацька діяльність” не мають законодавчого визначення, що, в свою чергу, призводить до його різного тлумачення суб'єктами правозастосування і породжує різну практику.

Частиною 1 статті 127 Конституції України [1] встановлені заборони та обмеження права на здійснення інших видів діяльності, ніж судова. При цьому встановлені виключення із цього правила-заборони: суддя може займатися

науковою, викладацькою та творчою діяльністю на оплачуваній основі. Дозвіл на здійснення викладацької діяльності міститься і в Законах України, зокрема „Про судоустрій і статус суддів” (ч. 2 ст. 54) [2], „Про статус народного депутата” (п. 4 ч. 1 ст. 3) [3] та інших. Однак, на практиці виникає низка питань щодо розуміння обсягу поняття викладацької діяльності, зокрема стосовно включення до нього такого виду роботи як участь у роботі державної екзаменаційної комісії.

Чинне законодавство України не містить норми-дефініції, яка б надавала визначення поняття викладацької діяльності, що призводить до його різного тлумачення, неоднозначності розуміння та різної практики застосування. Тому, враховуючи таку законодавчу невизначеність та наявність пов'язаних з цим проблем у правозастосуванні, на нашу думку, потрібно, виходячи із аналізу існуючих норм законодавства про освіту та інших галузей законодавства, виявити зміст цього поняття (сукупність правових явищ, які охоплюються ним) і на підставі цього запропонувати визначення, спираючись на законодавство та наукову доктрину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання адміністративно-правового регулювання освіти, застосування антикорупційного законодавства взагалі, та у сфері освітньої діяльності, зокрема, розглядалися

в працях В.Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, А. О. Монаєнка, Т. О. Коломоєць та інших. Однак, питання визначення поняття викладацької діяльності не знайшло свого остаточного вирішення і все ще залишається дискусійним.

Метою цієї статті є аналіз змісту поняття викладацької діяльності та надання науково обґрунтованих пропозицій щодо його застосування в антикорупційному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Закон України „Про вищу освіту” [4] встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Цей закон, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти не містять визначення поняття викладацької діяльності, але в них є визначення інших, суміжних із зазначеним поняттям, зокрема освітнього процесу, в межах якого здійснюється і викладацька діяльність. Відповідно до ч. 1 ст. 47 Закону України „Про вищу освіту” [4], освітній процес - це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості.

Форми організації освітнього процесу визначені ч. 1 ст. 50 Закону України „Про вищу освіту” [4], відповідно до якої такими формами є: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка та контрольні заходи, а ч. 3 цієї статті навіть надано право вищому навчальному закладу встановлювати й інші форми освітнього процесу. Відповідно до ч. 4 ст. 56 цього закону, види навчальної роботи встановлюються вищим навчальним закладом за погодженням з виборними органами первинних організацій профспілки. На практиці такий перелік визначається по-різному. Наприклад, у Картці персонального обліку виконання навчальної роботи на умовах погодинної оплати, які ведуться в окремих вищих навчальних закладах, на зворотному боці міститься перелік таких видів

навчальної роботи, до яких віднесено, зокрема „державну екзаменаційну комісію”. Зазначене свідчить про належну реалізацію суб'єктивного права вищого навчального закладу, передбаченого ч. 4 ст. 56 Закону України „Про вищу освіту” [4], у встановленні такого виду навчальної роботи як державна екзаменаційна комісія, яка, в свою чергу, є видом такої форми освітнього процесу як „контрольні заходи” (п. 4 ч. 1 ст. 50 Закону України „Про вищу освіту” [4]). Отже, є підстави для визнання діяльності державної екзаменаційної комісії, а точніше прийняття державних іспитів, захист дипломних робіт тощо як видом навчальної діяльності, так і видом такої її форми як контрольні заходи.

Пунктом 3 частини 1 статті 52 Закону України „Про вищу освіту” [4] визначено учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах фахівців-практиків, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах. І у цьому випадку, використання практиків для підсумкового контролю з метою оцінки компетенції випускників юридичної спеціальності і, в першу чергу - з правоохоронних органів, є виправданим, оскільки вони мають значний досвід вирішення правових спорів і в цілому – правозастосування.

У ст. 53 Закону України „Про вищу освіту” [4] надано визначення понять науково-педагогічного, педагогічного та наукового працівника, зокрема відповідно до ч. 2 цієї статті педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність. Відповідно до ч. 2 ст. 55 вказаного закону основними посадами педагогічних працівників є викладач та методист. Відповідно до наведеної дефініції поняття педагогічного працівника, педагогічною діяльністю можна вважати здійснювану у вищих навчальних закладах навчальну, методичну та організаційну діяльність. Саме тому, законодавець виправдано дозволив певним категоріям осіб займатися не педагогічною, а виключно викладацькою діяльністю як частиною педагогічної, що включає навчальну та методичну діяльність і здійснюється у наведених вище формах та видах (ст. 50 Закону України „Про вищу освіту”).

З іншого боку, викладацька діяльність здійснюється в межах освітньої діяльності. Відповідно до п. 16 ст. 1 Закону України „Про вищу освіту” освітня діяльність – це „діяльність вищих навчальних закладів, що провадиться з метою забезпечення здобуття вищої, післядипломної освіти і задоволення інших

освітніх потреб здобувачів вищої освіти та інших осіб”, яка здійснюється на підставі освітніх програм.

Відповідно до п. 17 цієї статті освітня (освітньо-професійна чи освітньо-наукова) програма – це „система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, перелік навчальних дисциплін і логічну послідовність їх вивчення, кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти. Компетентність, відповідно до п. 13 цієї статті – це „динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти”. Результатом завершення освітньої діяльності особи є набуття або присвоєння певної кваліфікації. Відповідно до п. 12 ст. 1 Закону України „Про вищу освіту” [4], кваліфікація – це „офіційний результат оцінювання і визнання, який отримано, коли уповноважена установа встановила, що особа досягла компетентностей (результатів навчання) відповідно до стандартів вищої освіти, що засвідчується відповідним документом про вищу освіту”. Підтвердженням набуття кваліфікації є „результат оцінювання” як якісно-кількісна оцінка у вигляді переліку екзаменаційних дисциплін, державного іспиту, захисту дипломної роботи та отриманих оцінок, що фіксується у додатку до диплома. Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України „Про вищу освіту”, документ про вищу освіту видається особі, яка успішно виконала відповідну освітню (наукову) програму та пройшла атестацію. Частиною 3 статті 7 цього закону визначено, що у дипломі молодшого бакалавра, бакалавра, магістра зазначаються назва вищого навчального закладу (наукової установи), що видав цей документ (у разі здобуття вищої освіти у відокремленому підрозділі вищого навчального закладу (наукової установи) – також назва такого підрозділу) та кваліфікація, що складається з інформації про здобутий особою ступінь вищої освіти, спеціальність та спеціалізацію, а в певних випадках - професійну кваліфікацію. А ч. 5 цієї статті встановлено, що невід’ємною частиною диплома бакалавра, магістра, доктора філософії є додаток до диплома європейського зразка, що

містить структуровану інформацію про завершене навчання. У додатку до диплома міститься інформація про результати навчання особи, що складається, зокрема з інформації про назви дисциплін, отримані оцінки і здобуту кількість кредитів ЄКТС, а також відомості про національну систему вищої освіти України.

Відповідно до Законів України „Про вищу освіту” [4], „Про освіту” [5], галузевих стандартів освіти та інших нормативно-правових актів України з питань освіти, наказом Міністерства освіти і науки України від 25.05.2013 р. № 584 (zareєстровано у Міністерстві юстиції України 13.06.2013 р. за № 955/23487) було затверджено Положення про порядок створення та організацію роботи державної екзаменаційної комісії у вищих навчальних закладах України (далі – Положення) [6]. Цим положенням визначено, що завданнями державних комісій є :

- комплексна перевірка й оцінка теоретичної та практичної фахової підготовки студентів-випускників відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня;

- прийняття рішення про присвоєння випускникам відповідної кваліфікації та щодо видачі диплома (диплома з відзнакою з урахуванням рекомендації випускової кафедри, предметної (циклової) комісії);

- розробка пропозицій щодо подальшого поліпшення якості підготовки фахівців з відповідного напрямку підготовки (спеціальності).

Перше визначене завдання державної комісії є відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону України „Про вищу освіту” [4] – „контрольним заходом”, а у широкому значенні – формою організації освітнього процесу, результатом чого є прийняття рішення про присвоєння випускникам відповідної кваліфікації та щодо видачі диплома, що є завершенням освітнього та навчального процесу.

Відповідно до п. 2 розділу II Положення [6], головою державної комісії призначається фахівець у відповідній галузі або провідний науковець відповідного напрямку наукової діяльності. Фахівцем у відповідній галузі є особа, яка має вищу юридичну освіту (спеціаліст, магістр) та працює в сфері юридичної діяльності (правоохоронні органи, судова система, адвокатура, нотаріат тощо).

Державні комісії працюють у строки, визначені графіком навчального процесу на поточний навчальний рік, що розробляється на основі навчальних планів напрямів підготовки та спеціальностей, затверджується керівником (заступником керівника) вищого навчального закладу і доводиться до випускових кафедр (відділень) до початку навчального року. Розклад

роботи кожної державної комісії, узгоджений з головою державної комісії, готується відповідною випусковою кафедрою (відділенням), подається до навчального відділу, де складається загальний розклад роботи державних комісій, який затверджується керівником (заступником керівника) вищого навчального закладу не пізніше ніж за місяць до початку проведення державних екзаменів або захисту проекту (роботи). Таким чином, робота державної екзаменаційної комісії є складовою частиною навчального процесу, що відображається у розкладі. За загальним правилом, такий розклад містить, зокрема час та місце здійснення навчального заходу, його форму та ім'я викладача (викладачів). При цьому уповноваженою особою або особами для проведення форм і видів освітнього процесу не можуть бути „інші особи”, ніж викладачі.

Рішення державної комісії про оцінку результатів складання державних екзаменів або (та) захисту проектів (робіт), а також про видачу випускникам дипломів (дипломів з відзнакою) про закінчення вищого навчального закладу, отримання певного рівня вищої освіти та здобуття певної кваліфікації приймається на закритому засіданні державної комісії відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів членів державної комісії, які брали участь в її засіданні.

На нашу думку, додатковим підтвердженням визнання участі у роботі державної екзаменаційної комісії як виду навчальної роботи і, відповідно, викладацької діяльності, є її віднесення до навчального навантаження кафедри. Для штатних працівників таке навантаження включається у загальне річне навчальне навантаження, а для голови виноситься окремо як погодинне.

Дискусійним уявляється застосування уповноваженими органами при оцінці належності дій до корупційних положення п.п. 4.1 п. 4 Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004 [7] стосовно того, що освіта це „цілеспрямований процес виконання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів, такі рівні визначено ст. 30 Закону України „Про освіту”, очолювання екзаменаційної комісії не охоплює процес виховання і навчання, тобто інша оплачувана, а не викладацька чи навчально-виховна діяльність”. По-перше, застосування терміну „навчально-виховна робота” включає дві складові: навчальна – входить до змісту викладацької діяльності, а виховна – до змісту педагогічної. По-друге, у ст. 30 цього закону йдеться зовсім про інше, ніж

викладацька діяльність: цією статтею визначено освітні, освітньо-кваліфікаційні рівні та ступені, що немає жодного відношення до змісту викладацької діяльності.

Сумнівним, на нашу думку, є й положення абз. 5 п.п. 3.2.2. рішення Конституційного Суду України від 06.10.2010 р. № 21-рп/2010 р. [8]: „наукова і викладацька діяльність є видами інтелектуальної і творчої діяльності, що спрямована на одержання, поширення, використання нових знань, фахових навичок, їх практичне застосування”. У наведеному положенні йдеться не про зміст викладацької діяльності, а про її „спрямування”, тобто мету, оскільки (з точки зору діяльнісної теорії) будь-яка діяльність є цілеспрямованою, тобто спрямована на досягнення певної мети. А досягнення мети і становить результат будь-якої діяльності, яка, до речі складається з таких елементів як суб'єкт, об'єкт, мета, результат, засоби, способи здійснення тощо. Мета, будучи елементом будь-якої діяльності, окремо не визначає її структури та зміст, а лише абстрактно описує кінцевий результат, який має бути досягнутий в результаті здійснення такої діяльності.

Проведений аналіз законодавства про освіту дозволяє визнати ознаками викладацької діяльності такі: є професійною діяльністю (що передбачає наявність відповідної освіти, досвіду та оплатність) в межах навчального процесу щодо надання знань та умінь, формування практичних навичок, контроль та оцінювання отриманих знань та навичок; здійснюється на постійній основі або за сумісництвом, в тому числі й на умовах погодинної оплати праці; здійснюється у формах організації освітнього процесу: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка та контрольні заходи, а також інших формах, встановлених вищим навчальним закладом; здійснюється в межах навчальної роботи. Видами навчальної роботи є: лекції, семінарські заняття, лабораторні роботи, консультації, виконання контрольних робіт, виконання курсових робіт, навчальна та виробнича практика, виконання дипломних робіт, заліки, екзамени, державна екзаменаційна комісія (державний екзамен) тощо. Відповідно, видами викладацької діяльності є: читання лекцій, проведення практичних та семінарських занять, проведення консультацій, перевірка контрольних робіт, керівництво курсовими роботами, керівництво дипломними роботами, проведення (приймання) заліків та іспитів; керівництво виробничою та навчальною практикою, робота у державній екзаменаційній комісії (захист дипломних робіт, проведення або

прийняття державного екзамену, що охоплюється поняттям атестації або ширше – контрольних заходів).

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок про те, що викладацька діяльність – це професійна діяльність на постійній або тимчасовій основі в межах навчального процесу щодо надання знань та умінь, формування практичних навичок, контролю та оцінювання отриманих знань та навичок, що здійснюється у визначених законодавством формах організації освітнього процесу із застосуванням відповідних видів навчальної роботи. Викладацька діяльність представляє собою завершений цикл надання, формування та контролю знань, вмінь та навичок з метою досягнення певного результату навчання, яким є сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти. Саме тому, контрольні заходи (контроль знань у різних формах) є невід’ємною складовою та завершальною частиною викладацької діяльності.

Видами викладацької діяльності є: читання лекцій, проведення практичних та семінарських занять, проведення консультацій, перевірка контрольних робіт, керівництво курсовими роботами, керівництво дипломними роботами, проведення (приймання) заліків та іспитів; керівництво виробничою та навчальною практикою, робота у державній екзаменаційній

комісії (захист дипломних робіт, проведення або прийняття державного екзамену, що охоплюється поняттям атестації або ширше – контрольних заходів).

Виконання обов’язків голови державної екзаменаційної комісії є видом навчальної роботи, державний іспит є формою організації освітнього процесу, а відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 52 Закону України „Про вищу освіту” учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах є фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах. Такими фахівцями і є голови державних екзаменаційних комісій, робота яких є навчальною, а діяльність підпадає під ознаки викладацької, що відповідає положенню абз. 8-9 п. 3.2.2 рішення Конституційного Суду України від 06.10.2010 р. № 21-рп/2010 р.[8]: „наведені положення унеможливають визнання законодавцем корупційними діями здійснення суто наукової чи викладацької діяльності, якщо вона є джерелом законного та раціонально обґрунтованого за розміром доходу, ніяк не пов’язана з корисливими діями (бездіяльністю) особи при безпосередньому виконанні покладених на неї службових обов’язків. Всі ці особливості інтелектуальної сфери діяльності людини враховує чинний Закон України „Про боротьбу з корупцією”, який не встановлює адміністративної відповідальності для осіб, уповноважених на виконання функцій держави, за зайняття викладацькою, науковою, творчою діяльністю”.

Використана література :

1. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
3. Про статус народного депутата : Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
4. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
5. Про освіту : Закон України від 23 травня 1993 р. № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
6. Про затвердження положення про порядок створення та організацію роботи державної екзаменаційної комісії у вищих навчальних закладах України : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.05.2013 р. № 584 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0955-13>.
7. Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 06.10.2010 р. № 21-рп/2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10.